

בס"ד

שיעורי ליל שישי

ביטבה"ק ברכת יצחק

שנה י"ד

פרשת לך לך

האם חייב אדם לקיים מצוה במקום שיפול

מחמתה לחולי

א. יש לדון באדם שהינו סובל ממחלת הצליאק אשר תכונתה שכאשר הוא ניזון מלחם העשוי מחיטה, הרי הוא נחלה בחולי שאין בו סכנה, אך מאידך נגרם לו סבל רב, או אדם שחולה במחלת הסכרת ושתיית ד' כוסות יכולה להזיקו. מה דינו בליל פסח, האם מחוייב הוא לאכול מצה ולשתות יין, מכיון שגם כאשר יאכל מצה לא יסתכן או ישתה יין לא יסתכן, ואין לו היתר של פקוח נפש, ודומה הדבר לשאר איסורי לאוין, שאדם מחוייב לקיימם, כל עוד שלא נכנס בסכנת נפשות, או דילמא שיש לחלק בין לאוין ועשין, ואינו מחוייב להצטער עבור קיום מצוה.

והנה במצוה שתוכנה מן ההכרח שיגרם לו צער כמילה או מלחמת מצוה, בודאי שאין סיבה לפוטרו דבהכי חייביה רחמנא, אבל בשאר מצות שמצד קיומם אינו זקוק לקיימם בצער, יש לדון האם גם במקום צער חייב הוא לקיימם.

ב. והנה שנינו בגמ' בנדריים (דף מ"ט ב') שרבי יהודה העיד על עצמו, שנמנע מלשתות יין בכל השנה, כיון שהיין מזיקו, פרט לקידוש והבדלה וד' כוסות, ומחמת שתית ד' כוסות הדבר גורם לו למיחוש הראש מפסח ועד עצרת, ומחמת מיחוש זה הוא קושר את צדעי פדחתו.

ומגמ' זו למד הרשב"א (שו"ת סי' רל"ח) והביאו להלכה השו"ע סי' תע"ב ס"י) שמי שנמנע מלשתות יין מפני שמזיקו או שונאו צריך לדחוק עצמו ולשתות כדי לקיים מצות ד' כוסות. וכן הוכיח המהר"ם שיק (או"ח סי' ר"ס) שחייב אדם באכילת מצה או שתית ד' כוסות אפילו שיגרם לו חולי, כל עוד שאינו בא לידי סכנה או ספק סכנה.

ועי' במשנ"ב (ס"ק מפני) שכתב שמדובר שמצטער בשתיתו, אך לא שיפול מחמת כן למשכב. ומשמע שבאופן זה שיפול למשכב פטור ממצות ד' כוסות. אך בשער הציון (ס"ק נ"ב) כתב שהמקור לזה הוא מסברא, שמכיון שעלול ליפול למשכב, אי"ז דרך חירות. משמע שהוא דין מיוחד בד' כוסות, אך בשאר קיום מצות, שאין בהם ענין של דרך חירות חייב לקיימם גם אם יפול למשכב.

מאידך בשו"ת בשמים ראש (סי' צ"ד) משמע שחולק ע"ז, שנשאל לגבי אדם שחושש שאכילת מצה תזיק לו בכך שיעשה חולה, האם מחוייב לדחוק עצמו ולאכול. והשיב, שפטור מאכילת מצה, וחיליה ידידה, מהא דמבואר במשנה בסוכה (דף כ"ה א') שהחולין ומשמשיהן פטורים מן הסוכה, ולא נקטה המשנה חידוש יותר גדול שאפילו מצטער (בלא חולי) פטור מן הסוכה. וע"כ שסיבת הפטור בחולה הוא משום שיש פטור כללי בכל מקום שקיום המצוה תגרום חולי שפטור האדם מקיום המצוה. ונימק טעם הפטור, בכך שהתורה לחיים ניתנה ואין זה דרכי נועם (אם יגרם לו בעטיה של מצוה חולי). ועוד

שהאדם השומר על בריאותו, הרי הוא עוסק במצוה ופטור משאר מצות. וכ"כ החלקת יואב (דיני אונס ענף ו' בהגהה).

למה טומטום אינו חייב לקרוע כדי לפול עצמו

ג. ויש מקום להביא ראיה לדברי הפוסרים, מהא דכתבו התוס' ביבמות (דף ע' א' ד"ה הערל) שאין חייבים לקרוע הטומטום, כדי שיוכלו למולו. ובתוס' בפסחים (דף כ"ח ב') כתב שהוא מסברא, שאינו חייב לקרוע. וכע"ז כתב רעק"א (בגליונות לשו"ע יו"ד סי' רס"ב) בשם מהריק"ש שא"צ לקרוע טומטום, כדי לבדוק האם חייב במילה. ויתכן שגם תוס' דיברו במקום שיש ספק אם הוא זכר, שהרי כל עוד שהוא טומטום מנין לנו שהוא זכר ערל.

ונשאלת השאלה, למה אינו חייב לעשות כן, והרי יש כאן ספק מצות עשה דאורייתא, ואפילו לשיטת הרמב"ם (שהביא השב שמעתתא ש"א פ"א) שספק דאורייתא מדאורייתא לקולא (ודלא כהרשב"א הסובר שספק דאורייתא מדאורייתא לחומרא) מ"מ במקום ספק מצוה, כבר כתב הפמ"ג (או"ח סי' י"ז סק"ב) ובתיבת גומא (פרשת וירא) שהוא רק בספק איסור, אבל בספק מצוה מודה הרמב"ם דמדאורייתא אזלין לחומרא.

ואם נאמר שבמקום צער, אינו חייב בקיום המצוה, ניתן לומר, שהגם שקיום מצוה תמיד כרוכה בצער לתינוק, מ"מ כל זה הוא רק בצער הנגרם מחמת מעשה המילה עצמה, אבל בצער שאינו נובע מחמת מעשה המילה, שפיר אינו חייב לצער עצמו לצורך קיום המצוה. אך יעי' בפרי יצחק (ח"א סי' ל"ב) שכתב שסברת התוס' שבקריעת הטומטום יש בזה סכנה, ולכן אינו חייב לקרוע כדי לקיים מצות מילה. אך צ"ב שא"כ פשיטא הוא ואין בזה שום חידוש, שהרי בודאי אין אדם צריך לסכן עצמו לצורך מצות מילה.

מה הוא שיעור הצער הפוטר מקיום מצוה

ד. אלא שיש לדון האם אכן כל צער פוטר מקיום המצוה, או דילמא שיש בזה שיעור. ומצינו בדברי הפוסקים שנתנו שיעור בזה. שהנה האבני נזר (יו"ד סי' שכ"ה) נשאל לגבי תינוק שנולד עם רגל עקומה ולדברי הרופאים ניתן להצילו ממום זה בגוונא שינתחו אותו מיד, אך דא עקא שאם יהיה נימול בזמנו, לא יהיה שייך להציל רגלו מן החולי, האם מותר לדחות המילה, כדי לרפאותו, והשיב שמותר לדחות המילה, שהרי אין אדם מחוייב להוציא לצורך קיום מצוה יותר מחומש מנכסיו והנזק בהיות הרגל עקומה גדול הוא יותר מהוצאת חומש מנכסיו, ולכן מותר לדחות קיום המצוה כדי לרפאותו. (אמנם יש לדון לדעת המנח"ח סוף מצוה ה' שיצא לדון שמצות עשה דפסח ומילה שיעור קיומם אינו בחומש אלא אפילו בכל נכסיו, שהרי יש בהם כרת וחמירי משאר מצות עשה שא"צ להוציא יותר מחומש.

ועד"ז מצינו בדברי האגר"מ (או"ח ח"א סי' קע"ב) שנשאל ע"ד שוטה שהיה מאושפז בביה"ח לחולי נפש והתרפא, אך עפ"י דעת הרופאים הוא דעיין זקוק לשהות תחת השגחתם, כדי שלא יחזור שוב לחולי, מאידך לא יוכל לקיים מצות תקיעת שופר בבית החולים, האם מחוייב לצאת את ביה"ח כדי לקיים מצות שופר, או דילמא שיש לו פטור מחמת חולי. והשיב שכיון שאין אדם מחוייב להוציא יותר מחומש מנכסיו לקיום מצוה, הרי חולי כזה נידון כיותר מהוצאת חומש מנכסיו וממילא אינו מחוייב לצאת את ביה"ח לשם קיום מצות תקיעת שופר.

[אלא שיש לדון בגדר זה, מהא דכתב הר"ן בסוכה דף ט"ז מדפי הרי"ף בדעת הראב"ד שהטעם שפטרה התורה קיום מצוה במקום שצריך להוציא עבורה יותר מחומש, משום שיש לו לחוש שמא יעני, וזהו הטעם לדברי הגמ' בכתובות שהמבזבז עבור מצוה לא יבזבז יותר מחומש. ולכאורה טעם זה אינו שייך לצערא דגפא, כי אם להוצאת ממון ואולי צער דגופא שווה לצער של עניות]. מאידך יעי' בבנין שלמה (סי' מ"ז) שגם הוא סבר שבמקום שע"י קיום המצוה יהיה לו צער, פטור מקיום המצוה, אך לא נחית להאי גדר שיטתו הצער לחומש מנכסיו, אלא נקט בסתמא כל צער דגופא עדיף מהוצאת ממון (והביא הך דחומש בתור ראייה שיש מקומות שאדם פטור מן המצוה הגם שאינו בחשש סכנה). ומשמע שבכל גווני פטור וצ"ע.

נפקים לדינא בחיוב שתיית די כוסות

ה. ומעתה יש בידנו גדר, איזה חולי פוטר את האדם מקיום מצוה, היינו חולי כזה הגורם לו צער, יותר מהוצאת חומש מנכסיו.

ולדבריהן צ"ל שבמעשה דר"י שהעיד על עצמו שמחמת שתית ד' כוסות, נאלץ לחגור צדעיו, היינו משום שמדובר בצער שאינו גדול (וכפי שכתב המשנ"ב בהאי הלכה) ולא היה מוציא חומש מנכסיו למנוע מעצמו צער זה, ולהכי חייב לדחוק עצמו. (וכ"כ הגרצ"פ במקראי קדש, פסח, ח"ב עמ' קי"ז). אלא שלכאורה דברי המשנ"ב בדבריו בשעה"צ משמע לא כך, ובכל מצוה שאין קיומה בדרך חירות חייב לקיימה, ובפשטות אפילו שיפול עי"כ למשכב.

אך א"כ יש להקשות מדברי המשנ"ב עצמו, שכתב לגבי אכילת מרור, (סי' תע"ג ס"ק מ"ג) שאם אינו יכול לאכול מרור מחמת בריאותו, עכ"פ יאכל מעט, לזכר טעם מרירות, ומשמע שאינו חייב לצער עצמו לקיום מצות מרור. (וע"ע בדברי המשנ"ב (סי' כ"ז ס"ק כ"ט) לגבי תפילין, שכתב שהמצטער בהנחת תפילין, פטור מהנחתם ולא נחית לחלק בין צער גדול לצער קטן. ולכאורה דבריו סותרים את האמור בד' כוסות, אלא שבתפילין יש הלכה שלא יסיח דעתו מהם ושמא במקום צער אין לו ישוב הדעת).

אך יתכן שכיון שסיבת הפטור במקום צער הוא משום שהיו כיותר מחומש, והרי בד' כוסות החמירו חז"ל שאפילו עני שבישראל מחזר על הפתחים לשם קיום המצוה, (כמבואר בר"פ ערבי פסחים) ולא נאמר בו פטור של חומש. ממילא יתכן שאין בקיום מצוה זו פטור של חולי. ועי' שכתב כע"ז להגר"מ שטרנבוך בספרו תשובות והנהגות (ח"ה סי' קמ"א). משא"כ במרור שרבנן לא חייבו לקיימו בחיוב יותר משאר מצות, הרי הוא פטור במקום שהוא מצטער. (ולפי"ז נצטרך להעמיד שאכילת המרור תגרום לו ליפול למשכב ולא רק צער בעלמא וצ"ע).

חיוב פריה ורביה במקום צער

ו. והנה ראיתי להגר"י זילברשטיין שליט"א (קובץ ווי העמודים מס' 31 סי' י"ד עמ' נ"ג) שנשאל אודות אדם שעפ"י הערכת הרופאים באם ילד ילדים יהיו בעלי מומין קשים, האם מותר לו להמנע ממצות פריה ורביה. והשיב עפ"י האבני נזר הנ"ל שפטור קיום מצוה במקום שיכול לגרום חולי כזה שהיה מוציא יותר מחומש להפטר מאותו חולי, וה"ה כאן בודאי היה משלם יותר מחומש כדי שלא יוליד בעלי מומין, ולכן אפילו אם מדובר באדם שעדיין לא קיים פריה ורביה פטור מקיומה.

אך יש לדון בזה, מהא דשנינו בשבת (דף ק"ט ב') שאסור לשתות כוס של עיקרין בשבת, לריפוי מחלת ה"ירוקה" מפני שהוא מאכל שאוכלים אותו רק החולים. ובגמ' (שם דף ק"י ב') מק' האיך מותר

לשתות משקה זה אפילו בחול והרי אסור לאדם לסרס עצמו, והגמ' מתרצת שמדובר בזקן, בזקנה, או בעקרה. והתוס' (שם ד"ה והתניא) כתב שהגמ' הייתה יכולה לשאול שאסור לעשות כן מצד שמבטל מצות פריה ורביה יע"ש.

ולכאורה הרי מדובר באדם שחולה וחפץ להתרפאות, וא"כ נאמר שמחמת הצער של החולי יהיה פטור מקיום מצות פריה ורביה. וע"כ רואים שאי"ז סיבה לפוטרו ממצות פריה ורביה. ואולי נאמר שיש לחלק בין מקום שקיום המצוה עצמה גורמת לו צער כהאי דאכילת מרור לבין מקום שאין קיום המצוה גורם צער אלא מחלתו אלא שחפץ להתרפאות ע"י סם שיעכבו ממצוה.

אך בדברי האבנ"ז הנ"ל שדן לגבי התינוק בעל הרגל העקומה, משמע שלא נחית להכי, שהרי גם שם אין המצוה עצמה גורמת חולי, אלא שמעכבת הריפוי בכך שלא ניתן לנתח את רגלו. ואולי נאמר שמחלת הירוקה אינה מחלה חמורה המפילה למשכב, אלא צער בעלמא ולכן אין היתר לדחות מצות פריה ורביה בשביל להתרפאות ממצלת הירוקה.

חייב לגרש את אשתו העקרה

ז. אך יש להוכיח שאין פטור מפריה ורביה במקום צער, שהנה מבואר בברייתא ביבמות (דף ס"ד א) נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה יוציא ויתן כתובה (וילפינן לה מהאמור בפרשתנו פט"ז פ"ג) שאחר שעברו עשר שנים לנישואי אברהם ושרה לקח את הגר. דין הובא להלכה בשו"ע (אבהע"ז סי' קנ"ד ס"י) והוסיף שאם נמנע מלהוציאה כופין אותו להוציא.

נשאלת השאלה, הרי בדרך כלל קשה לאדם לגרש את אשתו וצער גירושיה עולה על הוצאת חומש מנכסיו ולמה שיצטרך לגרשה. וע"כ שלא פוטרים את האדם ממצות פריה ורביה גם במקום צער. [ובאמת שהאבנ"ז (אבהע"ז סי' א') עמד ע"ז, והשיב שבאמת מצד חיוב מצות פריה ורביה, אינו מחוייב בגוונא שיגרם לו צער, אך במקרה שאין לו זרע כלל ועי"כ עלול להמחות שמו מישראל ח"ו, החמירו חז"ל בדינו. ולפי"ז ביאר שי' הרמ"א שם יע"ש].

אך יעי' בפתחי תשובה (שם ס"ק כ"ז) שהביא מתשובות בגדי כהונה (סי' א') שנשאל בדבר אדם ששהה עם אשתו עשר שנים ולא ילדה, אך אשתו סומכתו בחוליו ודואגת לכל מחסורו ויש לו צער גדול אם יגרשה, האם פטור מלגרשה, הגם שע"כ יפסיד מצות פריה ורביה. והשיב לפוטרו, מכיון שמדובר היה שכתובתה מרובה ואם יגרשנה יצטרך לבזבז את כל הונו, ומכיון שאין אדם חייב להוציא יותר מחומש מנכסיו לקיום מצוה, ממילא גם כאן הרי הוא פטור יע"ש.

ומדבריו עולה שגם לגבי מצות פריה ורביה פוטרים את האדם מלקיים במקום שצריך להוציא יותר מחומש. אך א"כ קשה למה לא דן לפוטרו מצד צערא דגופא הנגרם בעטיה של גירושי אשתו.